

KULTURNO-PROSVJETNI RAD U OSLOBOĐENOM SENJU (1943/44)

Kapitulacijom Italije 8. rujna 1943. (odnosno oslobođenjem Senja koje je uslijedilo tri dana poslije toga, nakon što se jedna talijanska fašistička divizija uzalud opirala predaji partizanima), stvoreni su svi osnovni uvjeti za razvijanje kulturnog, prosvjetnog, pa i umjetničkog rada u gradu, koji je u tome imao dugu i plodnu tradiciju. Za vrijeme nenarodne NDH Senj je bio jedina »njezina« luka što ju je ova vlast namjeravala spojiti željezničkom prugom sa Zagrebom preko Like. Oslobođenjem Senja, radu se pristupilo s mnogo istinskog oduševljenja i ljubavi, a visoko kvalificirani kadrovi koji su se baš u to vrijeme našli u gradu, ponajviše kao žrtve progona od strane ustaša, bili su — uz domaće snage — najbolja garancija uspjeha.

Da bi se ovaj rad mogao normalno razvijati i organizirati, bilo je potrebno najprije formirati organ narodne vlasti koji će to provesti u život, a to je bio Gradski narodnooslobodilački odbor (GNO) za Senj, kome je na čelo došao napredni intelektualac prof. Jakov Čanić, a unutar njega — uz neke druge odjele — i onaj za prosvjetu koji preuzima prof. Pavle Rogić. Istodobno se formira i Propagandni odjel kojim rukovodi prof. Stanko Dvoržak. Uz njega se angažiraju u radu odjela još ovi drugovi: ing. Viktor Benedik, student tehnike Nadan Mrakovčić, tehničar Miho Brnčić, a ubrzo zatim dolazi s oslobođenog teritorija i drug Tomo Balen.

Nađene su i prikladne prostorije, i to u zgradi bivše senjske općine, koja se tada nalazila skoro na samoj morskoj obali. Tu — u pomalo skućenim prostorijama — započeo je rad. Kako je u tzv. ustaškom stanu, koji se nalazio u centru same obale, postojala jaka razglasna stanica za njihovu »promičbu«, rukovodilac odjela za propagandu — uz pomoć čuvara zgrade — ulazi u ove prostorije i zauzima ih za potrebe tog odjela. Tu je bilo sada dosta prostora i za održavanje sastanaka, i za pisanje propagandnog materijala (parola, radio-vijesti, proglasa i sl.), a što je najvažnije, pristupilo se osposobljavanju rada razglasne stanice.

No prije toga, odmah na prvi dan oslobođenja grada, u nedjelju 10. rujna 1943, trebalo je u prostorijama Doma kulture na Potoku organizirati svečanu akademiju za koju su izvršene sustavne pripreme. (Samo uz put napominjemo da su istodobno drug Artur Turkulin, komesar XIII divizije, Ivo Vejvoda, agitprop iste divizije i Stanko Dvoržak, agitprop Mjesnog komiteta, sastavili veliki proglas upućen građanima, koji je tiskan i izvješten po gradu.)

Na svečanoj akademiji, pred dupkom punom dvoranom govorio je predstavnik XIII divizije, komandant Kalođera, predstavnik grada a u ime CK KPJ drug Žujović-Crni, čiji je govor ostavio na nazočne vrlo mučan dojam zbog svojih pesimističkih intonacija. Zatim su članovi dramske sekcije 13. divizije izveli dramu »Brat na brata«, a poslije toga bilo je opće narodno veselje s plesom. Priredbu su zajednički organizirali drugovi Vejvoda i Dvoržak.

No vratimo se sada problemu razglasne stanice, koja nam je bila potrebna kao kruh. Pomoću stručnjaka, inženjera elektronike, ustanovilo se da su ustaše ponijele sa sobom osnovnu lampu, koja se stala tražiti na sve tsrane, pa čak i iz Londona, ali kad se ona nije moglanikako dobiti, uspostavio se rad samo na jednom zvučniku, koji se nalazio tu odmah ispod balkona zgrade, na obali. Kako je to bilo premalo, iako je donekle odgovarala svojoj svrsi, pristupilo se izdavanju redovitih radio-vijesti, kojima su se javljali najnoviji događaji na frontovima, razne aktualne političke i druge vijesti, pa se to onda umnožavalo i davalo građanima na čitanje. Nakon dolaska u Senj Kotarskog propodjela, na čelu kojega je stajao vrlo agilni Slovenac Sergije Epih (koji je smjestio svoj odjel u prostorije tzv. Leinovca u Aleji i koji je također, među ostalim, izdavao radio-vijesti), odlučilo se na sastanku 20. X 1943. da se provede integracija pa se otada taj posao radio zajedničkim silama i kvalitetnije.

Nastavljajući tradiciju jedne od prvih naših tiskara, u Senju je u to vrijeme radila i jedna tiskara, koje su vlasnici bili Ivan Nell i Josip Smetana, a koja je bila smještena u prizemnim prostorijama na Potoku, tu odmah do Doma kulture. Iako ne baš prevelika, ova je tiskara odgovarala potrebama grada i imala je svu najnužniju tehniku za pisanje proglaša, letaka, obavijesti, manjih novina i slično. Prije toga ona je služila i potrebama ustaških vlasti koje su u njoj tiskale razni propagandni i upravni materijal. Drugovi iz Propodjela ZAVNOH-a, koji su od prvoga dana uočili sve odlike ove tiskare, ubrzo su odlučili upotrijebiti je za svrhe i potrebe nove, narodne vlasti. Ponajprije su odlučili da se u njoj, kombinirajući to sa tiskarom u Crikvenici, ovdje tiskaju obveznice Narodnog zajma ZAVNOH-a. Naime, obveznice su se trebale tiskati u četiri boje pa je tako bio određen drug dr Mladen Iveković da to zajedno sa svojim pomagačima provede u život. U tom smislu šalje Predsjedništvo ZAVNOH-a, koje se tada nalazilo u Otočcu, 18. IX 1943. Gradskom NOO-u Senj ovaj dopis:

»Drug Dr. Mladen Iveković, član Izvršnog odbora AVNOJ-a, ovlašten je da organizira u senjskoj štampariji štampanje obveznica zajma Narodnog oslobođenja i da angažira štampariju za poslove ZAVNOH-a i za eventualno štampanje »Vjesnika«.

Umoljavate se, da sa svoje strane učinite sve kako bi se štampanje obveznica odmah uzelo u posao, jer je stvar veoma hitna.«¹

I zaista! Uz pomoć druga Otmara Kreačića zvanog Kultura, koji je bio zadužen za Agitprop CK Hrvatske i još nekih drugova i drugarica, pristupilo se što je moguće brže tiskanju ovih obveznica, koje nisu bile potrebne samo zbog nabavljanja materijalnih sredstava za potrebe NOB-a nego su imale i veliko propagandno značenje u narodu. Istodobno treba istaknuti da su obveznice bile zaista najveće dostignuće tadašnje naše tiskarske tehnike, upravo nevjerovatan uspjeh ondašnjih naših mogućnosti i domišljatosti. Pola

tiska (dvije boje) obavljalo se u senjskoj tiskari, a druga polovica u Crikvenici, kamo su se obveznice slale kamionima da bi posao brže išao (strahovalo se od kontraofenzive ili bombardiranja). No, na žalost, posao se nije mogao u potpunosti obaviti: bombardiranje Senja, do kojeg dolazi 7. X ovu djelatnost prekida a napola završen tisak, zajedno s tiskarom koja je ostala čitava, kamionom se prebacuje u noći između 7. i 8. X na područje Otočca, s time da se vlasnicima dala potvrda za to (posao je obavio Milan Slani).

Kako je poslije dvodnevnog bombardiranja grad bio više nego upola razrušen, a narod se razbježao po okolnim selima i zaseocima, bio je za izvjesno vrijeme zakočen sav rad i trebalo je tražiti rješenja za novu situaciju. Budući da je zgrada Općine bila napola srušena, trebalo je potražiti novu, sačuvanu, sigurniju. Rješenje se našlo u upravnoj zgradi gradske električne centrale, koja je ostala skoro potpuno sačuvana a svojim smještajem na periferiji grada bila donekle sigurnija. Tu se, među ostalim, smjestio i Propagandni odjel, koji je za svoje potrebe dobio jednu sobu. U njoj se našlo nekoliko aktivista, koje smo istakli već na početku, a među njima je bio i drug Balen, koji je pridošao s oslobođenog teritorija. (Zanimljivo je napomenuti da je u tim prostorijama bila održana izložba slika Franje Mraza, a da je jednu sliku otkupio i GNO).

Odmah se postavilo pitanje sadržaja rada, pa se poslije kraće diskusije odlučilo da se i dalje razmnožavaju radio-vijesti, uređuju zidne novine, drže po mogućnosti subotom usmene novine u Domu kulture, koji je — srećom — ostao sačuvan. Kao jedna od najvažnijih akcija bilo je organiziranje čišćenja grada od posljedica bombardiranja, za što je — uz gradski sanitet — bio zadužen i sav gradski živalj sposoban za fizičke poslove. Zatim se odlučilo održati i jednu prigodnu komemoraciju za žrtve bombardiranja, koja je bila upriličena 1. XI u Domu kulture s prigodnim programom, a u ime Prosvjetnog odjela govorio je S. Dvoržak.

Za godišnjicu oktobarske revolucije organizira se 7. XI 1943. svečana akademija, za koju su izvršene temeljite pripreme formiranjem odbora u koji su ušli predstavnici svih društvenih organizacija u gradu. Taj se odbor sastajao svakog dana razrađujući program: čišćenje i uređenje grada, pisanje prigodnih parola, skupljanje dobrovoljnih priloga za postradale od bombardiranja, podjela pomoći i slično.

Bio je napravljen i program za akademiju u kojem su, uz obvezatne govornike, nastupili i korski recitatori s izvođenjem pjesme Silvija Strahimira Kranjčevića »Vizija«, koja je imala više nego simbolično značenje. (Režija je postavila recitaciju tako da je tekst prerastao u pjevanje revolucionarne ruske pjesme).

Na početku studenog počela se uređivati gimnazija,² koja je za bombardiranja teško oštećena, pa je bila skoro potpuno neprikladna za daljnji rad. Na inicijativu prof. Pavla Rogića tog su se posla prihvatili bivši profesori gimnazije Petar Šimatić, Vladimir Benčić i Stanko Dvoržak, uz pomoć nekoliko učenika. Najprije su profesori izvršili temeljito pregledavanje zgrade, od tavana do podruma, i ustanovili da zgrada nije više za upotrebu. Kako je krov naveliko prokišnjavao, stali su iz zgrade izvlačiti na sigurno mjesto sve one predmete koji će trebati u nastavi, kao npr. fizikalne sprave, zemljopisne karte, knjige iz knjižnice i sl. a vrlo vrijedna numizmatička zbirka pohranjena je kod časnih sestara jer se smatralo da će tamo biti najbolje

očuvana. Škola je bila puna dva mjeseca otvorena, postala je obični prolaz za pješake.

U potrazi za novom, prikladnijom zgradom našlo se rješenje u dvokatnici bivše župe, na Cilnici, gdje je bilo dovoljno prostora za tu svrhu. Kako sobe nisu odgovarale potrebama razreda, morali su se naći majstori i materijal da bi se rušenjem pregradnih zidova od dvije sobe dobila jedna učionica. Ovaj se rad zbog pomanjkanja materijala i radnika prilično otegao sve tamo do Nove godine 1944. Kako je u međuvremenu stigao iz Otočca, od ZAVNOH-a, odnosno njegova Prosvjetnog odjela, dr Ivo Supek sa svim potrebnim direktivama za rad kao i pismenim uputama u kojima je bilo navedeno i razrađeno po predmetima i razredima što se ima u našim gimnazijama učiti (prvi je put uveden ruski jezik), pristupilo se popisu nastavnika i profesora te je raspoređeno tko će i u kojem razredu što predavati, tako da bi se imao vremena za to pripremiti.

U očekivanju dovršenja zgrade i početka nastave na gimnaziji, u gradu, a ponajviše u Domu kulture, cvao je život. Svake bi se subote priređivale usmene novine s prigodnim programima (politički referat o prilikama na frontu, čitanje prigodne proze, recitacija), a često bi se znalo dati — na zahtjev omladine — i poneka čajanka s plesom. Kako je čitanje umjetničke proze i recitiranje tražilo osposobljene izvođače, došlo se na ideju — a ponajviše na prijedlog druga Sergija Epiha — da se osnuje diletantska sekcija Doma kulture, koja bi uvijek bavala i izvodila neke dramske tekstove. Konkretno, odlučilo se da to bude popularni Branislav Nušić i njegov »Pokojnik«, posljednja njegova tragikomedija, koja se kod Sergija slučajno nalezila. Dogovoreno — učinjeno.

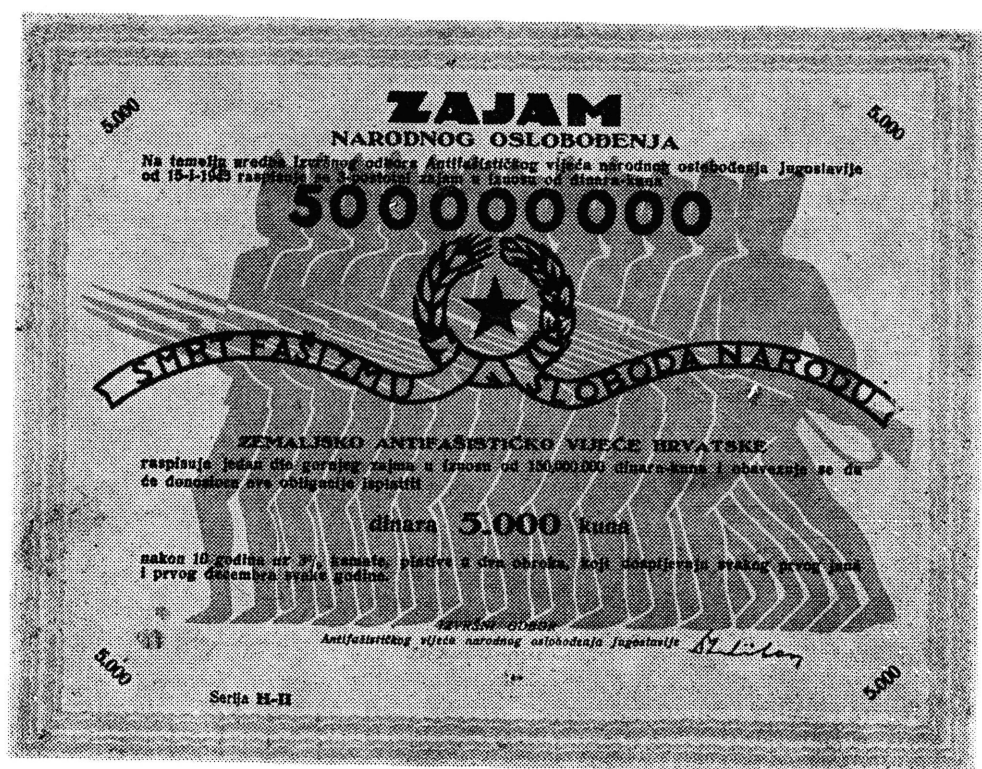
Po gradu su se stali, uz manju grupu već okupljenih aktivista, vrlo brzo skupljati u tu svrhu ljudi koji su za to imali volje i smisla a onda su se prepisale uloge i započelo se s probama. No ubrzo je došlo do problema: Sergije Epih, koji je trebao igrati glavnu ulogu inženjera Marića, iznenada je morao otići izvan Senja na novu dužnost, pa se trebalo naći rješenje za taj težak problem. Tada je njegovu ulogu preuzeo Stanko Dvoržak, koji je inače trebao igrati Rusa, s time da se ova — inače vrlo karakteristična uloga — jednostavno brisala, a dijalog potreban za razumijevanje razvoja radnje objasnio je telefonskim razgovorom. Tako su probe išle normalno dalje sve tamo do 9. siječnja 1944, kada je održana premijera.

U uređenoj i pročišćenoj, te dobro zagrijanoj dvorani Doma kulture, u kojoj se ispred pozornice smjestio orkestar ZAVNOH-a svirajući prigodne arije, skupilo se mnoštvo znatiželjnih Senjana, željnih zabave i komedije, te s velikom pažnjom pratilo predstavu koja je postigla puni uspjeh. U njoj su sudjelovali ovi glumci: Stanko Dvoržak, Ladislav Dinter, Ambroz Rivoseki, Ivan Tomaić, Milan Moguš, Viktor Rehak, Sergije Epih (kao gost), Franjo Rukavina, Krsto Turina, Emina Rivoseki, Nada Rivol, Boža Butolo, Ivan Stanišić, Antonija Barbiani, Irena Bašić i Olga Matić, Režija i inscenacija, koja se skalupila posuđivanjem pokušstva i predmeta od susjeda, bila je u rukama Stanka Dvoržaka.

Poslije ove uspjele predstave, čijem je uspjehu znatno pripomogao putujući glumac Blagoje Biro, održana je u gostionici Moguš mala zakuska, na kojoj se odlučilo s predstavom poći po Hrvatskom primorju, do Novog i Crkvenice, i u Otočac, ali do toga — na žalost — nije moglo doći: skorašnji nailazak, odnosno probijanje triju njemačkih divizija koje su išle preko na-

šeg teritorija iz Grčke za Italiju da tamo ojačaju front prema saveznicima, prekinuo je sve te planove i želje, i većina nas (preko devedeset kompromitiranih drugova i drugarica) moralo je prema direktivama Komiteta napustiti Senj i tako odustati i od naših predstava, i od održavanja nastave u Gimnaziji, i od svega ostaloga što je značilo za nas i Senj ovih stotinu i trideset dana slobode.

No sav naš trud i nastojanja nisu bili uzaludni. U ovo razmjerno kratko, ali za nas vrlo značajno vrijeme, pokazalo se naime što se sve može učiniti kad jednom dođe sloboda i na naše ulice, kad se stvore uvjeti za jedan kulturno-prosvjetni rad. I slično kao što je nekada Pariška komuna u svojih sedamdesetak dana narodne vlasti i slobode pokazala sve mogućnosti radničke klase i proletarijata, ili — još bolje — kao što je u oslobođenoj Foči u skoro istom vremenskom razmaku od četiri mjeseca bila jasno pokazana narodna vlast na djelu osnivanjem narodnih odbora, materijalnim rješavanjem problema ishrane, zdravlja i stanovanja, te kulturnim i sportskim priredbama, tako smo eto i mi — u našem malom Senju — na djelu pokazali i dokazali sve mogućnosti socijalističkog društva koje je pred nama: i formiranje vlasti, i rješavanje životnih potreba kao i kulturno stvaralaštvo. A to je za one prilike bilo zaista mnogo.

Sl. 135 — Obveznica zajma narodnog oslobođenja kojega je raspisao ZAVNOH a štampana je u Senju i Crikvenici krajem 1943.

PREDSJEDNIŠTVO
Zemaljskog Antifašističkog Vijeća
Narodnog Oslobođenja Hrvatske
POVJERENIŠTVO UNUTARNJIH POSLOVA
Odjel za javni red i sigurnost

Broj: 561 45, od 4. III. 45.

PROPUSNICA

Za druga-ricu Rivoseki Melaniju
zvanje prosvjetni radnik
koji-a putuje iz sjedišta ZAVNOH-a u S P L I T
u službenim (privatnim) poslom.
Propusnica vrijedi uz legitimaciju broj XXXXXX, od 4. III. do 6. III. 45.
Ima pravo na besplatan prevoz željeznicom i brodom.
Mole se sve vojne i civilne vlasti, da imenovanom ne čine nikakove
smetnje već po potrebi da izadu u susret.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

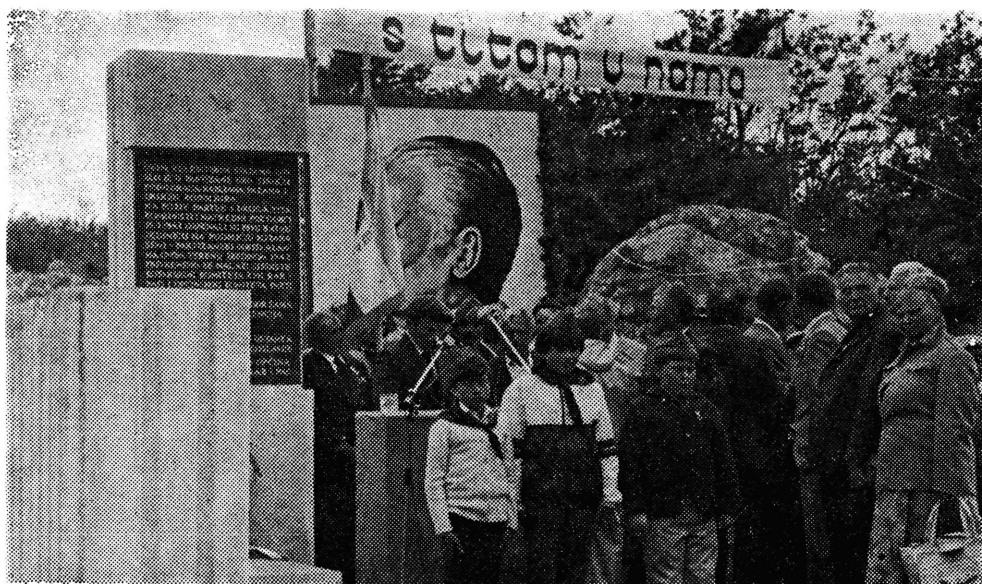
ZA ODJEL JAVNOG REDA I SIGURNOSTI:

Sl. 136 — Propusnica drugarice Melanije Rivoseki za put u oslobođeni Split, izdana
od Predsjedništva ZAVNOH-a 4. III 1945.

BILJESKE

1 Vidi spise ZAVNOH-a u Arhivu Hrvatske (Predsjedništvo) br. 1230.

2 Osnovna je škola radila samo u rujnu i početkom listopada, tj. do bombardiranja Senja.

Sl. 136a — Preživjeli borci partizanskog odreda »Alan« pred spomenikom na Alanu
26. VII 1981.

Sl. 136b — Veliki narodni zbor prilikom otkrića spomenika alanskom partizanskom odredu 26. VII 1981.